

УДК 343.982

Альона Павлишина,аспірант
Академії адвокатури України

ПРАВОВОЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОРЯДКУ ЗАСТОСУВАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ ДЛЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НАРКОБІЗНЕСУ

Стаття присвячена розгляду питань техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування, його окремій проблемі – правовому регулюванню порядку застосування техніко-криміналістичних засобів учасниками кримінального провадження та класифікації таких засобів, що можуть бути використані під час досудового розслідування злочинів у сфері протидії наркобізнесу.

Ключові слова: кримінальне провадження; збирання доказів; техніко-криміналістичні засоби; правове забезпечення застосування технічних засобів; класифікація техніко-криміналістичних засобів.

Постановка проблеми. Проблемам використання техніко-криміналістичних засобів у протидії протиправним діянням, зокрема й законодавчого та нормативно-правового регулювання порядку й правил застосування науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, використання отриманих результатів в інтересах кримінального провадження присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузі кримінального процесу й криміналістики. Ці питання досліджені, й результати таких досліджень викладені в ґрунтовних наукових працях та в окремих статтях Р. С. Белкіна, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, В. А. Колесника, В. К. Лисиченка, М. М. Лисова, О. В. Одерія, М. А. Погорецького, Т. А. Сєдової, В. С. Кузьмічова, М. Я. Сегая, В. В. Тищенко, М. Є. Шумила, М. Г. Щербаковського та інших ечених.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Широкі дискусії з цього приводу в наукових колах розпочалися ще з середини минулого століття, але не стихають і до сьогодні. Певними приводами до таких спорів стають не лише нові досягнення науково-технічного прогресу, що впливають на будь-яку сферу людської діяльності, а й зміни в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, дотримання вимог якого є беззаперечною умовою застосування технічних засобів, що використовуються слідчим, прокурором, захисником для збирання й оцінки доказів. Усі дослідники криміналістичних аспектів цієї проблеми сходяться в тому, що застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів можна визнати правомірним лише тоді, коли воно прямо передбачено чи рекомендовано законом або не суперечить закону за своєю сутністю і здійснюється у формах, котрі передбачені кримінальним процесуальним законодавством або відомими

нормативними актами, чи ж хоча прямо й не передбачено законом і підзаконними актами, але не суперечить їм і загальним завданням кримінального процесу [1, с. 35]. Такої думки дотримуються й фахівці в галузі кримінального процесу. Зокрема, відома вчена П. С. Елькінд ще в 70-х роках минулого століття вказувала на те, що проблема застосування даних природничих і технічних наук у боротьбі зі злочинністю потребує з'ясування необхідності й меж нормативного закріплення використання в кримінальному судочинстві науково-технічних засобів, встановлення процесуальних гарантій захисту особи від їх незаконного застосування [2, с. 110]. Чітку законодавчу регламентацію порядку застосування науково-технічних засобів з метою збирання доказів у кримінальному провадженні називають однією з трьох невідмінних умов їх застосування автори навчального посібника з кримінального процесуального права України [3, с. 159]. На це звертають увагу і автори одного з останніх вітчизняних підручників із криміналістики, вказуючи водночас на недоліки такого регулювання чинним КПК України [4, с. 112-114]. Особливої актуальності проблеми застосування техніко-криміналістичних засобів у кримінальному провадженні набувають сьогодні, коли вітчизняне законодавство у сфері кримінального судочинства отримало чіткий орієнтир на забезпечення конституційних прав, свобод та інтересів кожного учасника кримінального провадження як на стадії досудового розслідування, так і під час судового розгляду матеріалів. Проте наявні наукові публікації із зазначених проблем не повною мірою розкривають усі криміналістичні аспекти даного напрямку наукових досліджень. Ось чому розгляд даної проблеми є актуальним і має значення не лише для теорії науки, а й для практики досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень.

Метою статті є відшукування відповідей на питання щодо встановлення й визначення критеріїв правового регулювання, порядку й суб'єктів застосування, класифікації техніко-криміналістичних засобів, що можуть бути застосовані для збирання доказів у будь-яких кримінальних провадженнях та під час досудового розслідування злочинів у сфері наркобізнесу зокрема.

Виклад основного матеріалу. До критеріїв правового регулювання використання криміналістичних засобів і методів з метою збирання й дослідження доказів у кримінальному провадженні слід віднести: законність; допустимість; наукову обґрунтованість; процесуальні гарантії від незаконного застосування; відповідність використання засобів криміналістики статусу учасників кримінального провадження, їх повноваженням; вказівку на мету й умови, а у разі потреби і на порядок застосування цих засобів у відповідних процесуальних документах, у яких зафіксовано отримані результати; належну оцінку результатів їх застосування суб'єктом доказування. Отже, досліджуючи питання використання техніко-криміналістичних засобів і методів у протидії незаконному наркобізнесу та пропонуючи шляхи підвищення результативності їх використання, ми вважаємо, що така криміналістична діяльність повинна повністю відповідати правовим основам застосування криміналістичних засобів у межах кримінальної процесуальної діяльності. Під час здійснення досудового розслідування право збирати й подавати на розгляд суду докази надано стороні обвинувачення та стороні захисту і потерпілому. У чинному КПК України йдеться про застосування просто технічних засобів, до того ж не вказується на те, хто з учасників кримінального провадження, крім спеціаліста, може застосовувати такі засоби з метою виявлення, фіксації, дослідження й оцінки доказів. Але, з огляду на загальні засади кримінального провадження, їх використання слідчим, прокурором, захисником, потерпілим з метою збирання доказів є правомірним, якщо встановлені засади не порушуються і застосування технічних засобів відбувається з дотриманням загальних вимог відповідних норм кримінального процесуального закону. Прямих заборон щодо цього в чинному КПК України немає. Водночас, з огляду на те, що відповідно до вимог ч. 2 ст. 99 КПК України, джерелами доказів можуть бути визнані і документи як матеріали, в яких зафіксовані фактичні дані про протиправні дії осіб та груп осіб, що зібрані оперативними підрозділами під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, в разі отримання таких даних оперативними співробітниками з використанням техніко-криміналістичних засобів їх використання повинно здійснюватися з дотриманням відповідних вимог законів та відомчих нормативних актів, які регулюють такий вид діяльності правоохоронних органів.

Враховуючи різноманітність підходів до визначення поняття "криміналістична техніка" як науково-технічних засобів, що використовуються

з метою виявлення й фіксації доказів, допускаючи можливість її поділу на техніку (технічні засоби) для слідчих, експертів, оперативних працівників, розроблену спеціально в криміналістиці та залучену криміналістами з інших галузей знань, практичної діяльності, не можна не помітити єдності природи і джерел її походження, організаційних і правових основ її застосування, методології її пізнання та розвитку.

Вітчизняні криміналісти І. В. Гора та В. А. Колесник зазначають, що технічні засоби збирання криміналістичної інформації – досить широке поняття, до нього належать будь-які технічні засоби, що використовуються як знаряддя праці співробітниками правоохоронних органів, які досліджують події злочину. Техніко-криміналістичні засоби та методи, що їх використовують для виявлення слідів та інших об'єктів, також досить різноманітні. Сучасні техніко-криміналістичні засоби й методи базуються на новітніх досягненнях не лише криміналістичної науки, а й неорганічної, органічної, квантової хімії, фізики, фізики твердого тіла, теплофізики, кристалографії, загальної і молекулярної біології, математики, інформатики й кібернетики, а також інших наук [5, с. 71, 73].

В окремих наукових джерелах, у нормативних документах часто йдеться про криміналістичні засоби та методи їх застосування. З метою уникнення плутанини і впорядкування мови науки, доцільно розмежовувати поняття "криміналістичні методи" та "криміналістичні засоби". Під криміналістичними методами слід розуміти систему способів теоретичного дослідження або пізнавальних процедур (методи науки) та практичного дослідження (наприклад, речових доказів у разі проведення експертизи). Криміналістичні засоби – це комплекс розроблених на основі наукових положень спеціальної апаратури, матеріалів, інструментів, методичних і тактичних рекомендацій, прийомів і способів дій, що застосовуються для виявлення, розкриття і запобігання суспільно-небезпечним діянням [6, с. 7].

Для кримінального процесуального закону й практики його застосування не має значення, яку техніку використав слідчий, прокурор або спеціаліст-криміналіст, а також експерт чи захисник – запозичену з інших галузей науки і техніки або винайдену в криміналістиці; з конструктивними змінами чи без них. Важливим є те, щоб така криміналістична техніка відповідала критеріям допустимості у кримінальному провадженні, щоб її використання не створювало загроз життю і здоров'ю людей, не принижувало честі й гідності особи, не порушувало встановлених законом прав та свобод. Не менш важливим є й достовірність одержуваних результатів та можливість їх перевірки процесуальним шляхом. Для забезпечення цих умов застосування криміналістичної техніки повинно ґрунтуватися на спеціально розроблених криміналістичних методиках і тактичних прийомах.

У науці криміналістиці існує декілька класифікацій техніко-криміналістичних засобів. Питанням їх класифікації присвячені праці Р. С. Белкіна, М. Б. Вандера, А. І. Вінберга,

А. Ф. Волинського, І. В. Гори Є. П. Іщенка, М. Г. Щербаковського та багатьох інших учених. Такою, що заслуговує на увагу з огляду на практичне значення, вважаємо класифікацію техніко-криміналістичних засобів, запропоновану відомим криміналістом Г. І. Грамовичем. На його думку, техніко-криміналістичні засоби можна класифікувати залежно від виконуваних за їх допомогою функцій, і тому він поділяє їх на такі групи: науково-технічні засоби виявлення слідів та інших об'єктів; науково-технічні засоби фіксації; науково-технічні засоби вилучення; науково-технічні засоби дослідження доказів; науково-технічні засоби, що використовуються в діяльності з попередження злочинів; науково-технічні засоби, що використовуються в діяльності з організації боротьби зі злочинністю [1, с. 53-54]. Такий підхід білоруського вченого носить яскраво виразний криміналістичний характер і має конкретне практичне значення.

Окремі техніко-криміналістичні засоби можуть бути використані як слідчим, прокурором під час досудового розслідування, так і оперативним працівником під час виконання ним письмового доручення слідчого чи прокурора, проведення оперативних заходів та експертом під час його участі в слідчих (розшукових) діях як спеціаліста або під час проведення експертизи. Технічні засоби використовуються як у кримінальній процесуальній, так і в оперативно-розшуковій діяльності, і тому класифікація за підставами «суб'єкт застосування» та «сфера застосування» не має істотного практичного значення. Також маємо певні сумніви щодо можливості, а головне – потреби, виокремлення техніко-криміналістичних засобів як обов'язкових для застосування під час збирання чи оцінки доказів. Спірною вважаємо і класифікацію техніко-криміналістичних засобів за доказовим значенням результатів їх застосування, оскільки оцінка доказів здійснюється в кожному конкретному випадку слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку. До того ж жоден доказ не має наперед встановленої сили, як це передбачено вимогами ст. 94 КПК України. Отже, доказове значення можуть мати результати застосування як фізичних, так і хімічних технічних засобів, як тих, що застосовані слідчим чи оперативним працівником, так і тих, що застосовані захисником, спеціалістом або експертом, як вузькоспеціалізованих, так і універсальних. Водночас порушення встановленої процесуальної процедури застосування таких засобів нівелює і позбавляє доказового значення будь-які і будь-ким отримані за їх допомогою докази.

Спільним у використанні техніко-криміналістичних засобів є те, що вони можуть і з успіхом використовуються для збирання доказів і забезпечення доказування під час досудового розслідування будь-яких злочинів, а звідси – і

злочинів, пов'язаних із наркобізнесом. Аналіз стану використання науково-технічних засобів у діяльності органів досудового розслідування й оперативних підрозділів, що здійснюють протидію незаконному обігу наркотиків, вказує на те, що за комплексом експлуатаційних і технічних вимог, які висувають до чисельних видів науково-технічних засобів для виявлення й діагностики наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, такі технічні засоби можна поділити на три основні групи.

До першої групи можна віднести стаціонарну апаратуру для проведення огляду багажу чи вантажів, принцип дії якої заснований на використанні різних видів проникаючих випромінювань. Ця апаратура призначена в основному для застосування в аеропортах, на митних терміналах і має своїм призначенням виявлення на контрабандних каналах наркотиків та інших заборонених до ввезення чи вивозу речовин. Зазвичай у приладах цього типу реалізовано один із сучасних варіантів компонентного локально-розподільного аналізу. Прикладами можуть бути рентгенівська апаратура, нейтронна томографія та ін. Важливими характеристиками цих приладів є геометрична й часова роздільна здатність, а також швидкість обробки аналітичної інформації в її загальному потоці.

До другої групи варто віднести стаціонарну апаратуру високочутливого й експресного аналізу та попередньої ідентифікації наркотичних препаратів, дія якої заснована на використанні сучасних фізико-хімічних методів – дрейф-спектрометрії іонів, поверхневої іонізації, резонансного лазерного поглинання тощо. Призначенням цієї апаратури є розв'язання завдань компонентного і почасти структурного аналізу в комплекті з апаратурою першої групи, а також розв'язання самостійних завдань за межами лабораторних умов. Найбільш важливими аналітичними характеристиками апаратури цього типу, відповідно до її функціонального призначення, є селективність (вибіркова дія), пропускна здатність та межа виявлення незначної кількості наркотичних речовин, що задовольняє вимозі надійного виявлення мікрокількостей і мікрослідів речовини на виявленому пакуванні, на руках перевізників тощо.

До третьої групи доцільно віднести імунохімічні та хімічні тести, а також малогабаритні переносні прилади на їх основі, що призначені для індивідуального використання з метою виявлення й попередньої ідентифікації наркотичних речовин безпосередньо в умовах проведення слідчих (розшукових) дій. Застосування таких хімічних наборів дає змогу впевнено виявляти й ідентифікувати наркотики не лише у виявлених матеріалах, на руках, предметах одягу, автотранспортних засобах, на які наркотик міг потрапити під час прямого контакту, але й проводити негласну роботу з виявлення мікрокількостей наркотичних засобів на поверхнях різноманітних предметів, на які наркотик міг потрапити побічним шляхом, у результаті контакту з руками, у відбитках пальців рук тощо.

Виявлення, фіксація та вилучення з незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних,

сильнодіючих речовин, їх аналогів і прекурсорів, а також їх дослідження вимагає використання спеціальних техніко-криміналістичних засобів, що забезпечують об'єктивність отриманих результатів, виправданість застосування певного техніко-криміналістичного засобу та його економічність. На задоволення таких вимог спрямовані пошуки криміналістів у напрямі створення уніфікованих криміналістичних валіз, спеціалізованих валіз, комплектів та спеціальних пристосувань, призначенням яких є виявлення й попереднє дослідження наркотичних засобів та сильнодіючих речовин як під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, так і в ході проведення оперативних заходів.

Техніко-криміналістичні засоби виявлення наркотиків за межами лабораторних умов призначені для їх використання під час проведення слідчих (розшукових) дій з метою розв'язання окремих конкретних завдань, що висувають такі вимоги, як висока продуктивність та швидкість отримання результатів за умови забезпечення високої чутливості. За таких вимог, пов'язаних, зокрема, й з особливостями діяльності слідчого або уповноважених співробітників оперативних підрозділів, які проводять за його дорученням чи дорученням прокурора негласні слідчі (розшукові) дії, загалом визнані лабораторні методи експертного дослідження наркотичних речовин, їх аналогів або прекурсорів виявляються малоєфективними з огляду на потребу тривалого часу для їх проведення, громіздкість застосовуваного обладнання, особливі вимоги до негласного відбору і надання зразків для дослідження, а в окремих випадках – неможливість дотримання вимог конспіративності процесуальної дії.

Висновки

Питання правового забезпечення та нормативного регулювання порядку застосування техніко-криміналістичних засобів учасниками кримінального провадження з метою збирання доказів є недостатньо вивченими і потребують подальшої наукової розвідки. Водночас різноманіття завдань із пошуку й фіксації доказів, що стоять перед співробітниками слідчих підрозділів у разі протидії злочинам у сфері наркобіз-

несу, особливості об'єктів-речовин, які можуть бути визнані речовими доказами, специфічні умови застосування пошукових криміналістичних засобів під час проведення слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій, високі вимоги до функціональних можливостей приладів, їх чутливості, надійності, вагових та габаритних й експлуатаційних характеристик зумовлюють потребу й доцільність формування самостійного наукового напрямку в межах розділу науки «криміналістичної техніки». Його основною метою має бути розроблення й створення портативних та безпечних в експлуатації засобів пошуку речовин, предметів та інших об'єктів, виявлення й ідентифікація яких має значення для виявлення, розкриття й досудового розслідування злочинів у сфері наркобізнесу. Ці особливості застосування техніко-криміналістичних засобів варті врахування та потребують відповідних наукових досліджень з метою розроблення дійсно ефективних технічних засобів, застосування яких повинно мати належне правове забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Грамович Г. И. Криминалистическая техника (научные, правовые, методологические, организационные основы) : монография / Г. И. Грамович. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – 215 с.
2. Элькин П. С. Цели и средства их достижения в советском уголовно-процессуальном праве / П. С. Элькин. – Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. – 143 с.
3. Кримінальне процесуальне право України : навчальний посібник / за ред. В. Г. Гончаренка та В. А. Колесника. – Київ : Юстініан, 2014. – 573 с.
4. Криміналістика : підручник / [Р.І. Балагута, О.І. Герасимів, О.М. Дуфенюк та ін.] ; за заг. ред. С.В. Пряхіна. – 3-тє вид., переробл. та допов. – Львів : ЛьвДУВС, 2016. – 948 с.
5. Гора І. В. Криміналістика. Ч. 1. Криміналістична техніка : навчальний посібник / І.В. Гора, В.А. Колесник. – Київ : Алерта, 2005. – 320 с.
6. Федоров Г. В. Криминалистические средства противодействия преступности : монография / Г. В. Федоров. – Минск : Центр охраны труда и пром. безопасности, 2007. – 277 с.

Статья посвящена рассмотрению вопросов использования технико-криминалистических средств с целью сбора доказательств в уголовном производстве. Раскрываются правовые основы использования таких технических средств, определяются субъекты использования, предлагается классификация технико-криминалистических средств, используемых для сбора доказательств по уголовным делам о наркобизнесе.

Ключевые слова: уголовное производство, собирання доказательств, технико-криміналістичні засоби, правовое обеспечение применения технических средств, классификация технико-криміналістичних засобів.

The article is devoted consideration of questions of the use of techniko-kriminalistics facilities with the purpose of collecting of proofs in a criminal production. Legal frameworks of the use of such hardware's open up, the subjects of the use are determined, classification of techniko-kriminalistics facilities, in-use for collecting of proofs on criminal cases about the drug dealing is offered.

Key words: criminal production, collecting of proofs, techniko-kriminalistics facilities, legal providing of application of hardware's, classification of techniko-kriminalistics facilities.